

Kevés eredetibb figurája van a magyar irodalomnak, mint Rejtő Jenő. Generációk nőttek fel a könyvein, melyek egy-egy jelenete, beszólása immár szer-
ves része a magyar kollektív tudatnak. Verbális mémekként terjednek ezek,
s ha valaki elkezd egy

Rejtő-mondatot, nagy va-
lósínúséggel bárki a kö-
zelében be tudja fejezni.
Emlékezetes poénjait ma
is sokat idézik, és még
mindig hatnak: nevetésre
ingerelnek, de emellett
közösségi érzést teremte-
nek. Ebből a szempontból
pedig különös jelentő-

sége van annak, hogy a Kárpát-medencében egészen kivételes módon nem
a nemzeti sérelmek, bánatok, és nem is a foci vagy egyéb sport, hanem a
vicc, a humor is képes közösségformáló tényezővé válni. A mai, fellengzős
szóhasználattal „hungarikum”-nak is nevezhetjük a rejtői életművet, hiszen
egyedülálló a magyar irodalomban, s noha szemszöge világpolgári, a poének
a pesti flaszterről és kávéházakból származnak.

Az irodalomtörténet ugyanakkor sokáig nem nagyon volt hajlandó
foglalkozni Rejtővel, évtizedekig csupán egy-egy cikk, esetleg könyv jelent
meg róla; vagyis a népszerűséghez képest a recepció igen csekélynek volt
mondható. Ez a helyzet az utóbbi években talán kezd megváltozni: Rejtőt a
*Magyar irodalom története*i című háromkötetes mű egy fejezete¹ kanonizálta
az irodalomtörténet számára, s azóta is megjelent róla két könyv és pár ta-
nulmány. Ezek egyike² pedig éppen ez a kicsit vaskos, stílusos és találó borít-
tóval ellátott könyv Matuscsák Csaba klaviatúrájából.

A könyv nem irodalomtörténeti szakmunka kíván lenni, hanem afféle
fiktív életrajz, melyet az úgynevezett művelt nagyközönség is haszonnal és
örömmel forgathat. Stílusa egyszerű és olvasmányos, bár azt meg kell jegy-
eznünk, hogy a szerző ezzel igen nehéz fába vágta a fejszét. Rejtő Jenő stí-
lusa ugyanis utánozhatatlan. Ha azonban az ember arra szánta rá magát,
hogy megírja Rejtő fiktív naplóját, akkor két választása van: vagy megpró-
bálja utánozni az író stílusát, vagy nem. Ha az utóbbi mellett dönt, akkor azt
feltételezi, hogy a napló egészen más természetű írásmű, mint a kalandreg-
ények; intimebb, nem az olvasóközönségnek szól, vagyis nem feltétlenül
szükséges viccesnek lennie, elvégre egy magánhasználatra írt napló célja és
funkciója nem mások szórakoztatása. Matuscsák Csaba azonban egy közhasz-
nálatra szánt naplót írt meg – és ez szintén fából vaskarika. Nem azért,
mintha az irodalomtörténet ne ismerné ezt a műfajt, csakhogy a naplójellegű

Deczki Sarolta 71

REJTŐ JENŐ A LÁT- HATATLAN LÉGIÓBAN

Matuscsák Csaba: *Rejtő Jenő*

elveszett naplója. Életregény

irodalmi művek vagy úgy születnek, hogy egy eredetileg magánhasználatra szánt naplót közölnek utólag (mint például Márai Sándor naplóit), vagy pedig a szerző olyan fiktív naplót ír, melynek a hőse is fiktív (például Adrian Mole).

72 Jelen esetben azonban a két minta kombinációjáról van szó: valós személy fiktív, a széles olvasóközönségnek szánt naplójáról.

Ez a valós személy pedig történetesen a magyar irodalom legjobb humorú képviselője, és Matuscsák Csabának szerzői döntései következtében meg kellett kísérelnie, hogy felvillantson, megidézzon valamit Rejtő regényeinek az atmoszférájából. Ez korántsem sikerült maradéktalanul, sőt, néhol egészen fals megoldásokba botlik az olvasó. Rögtön az elején, amikor a még gyerek Jenő bemutatja a családját: Nagy Főnök, Anya Farkas, Nagy Mami, Mozgó Vonó, ő maga pedig Író Kéz vagy máskor: Golyós Toll. Erőltetettnek tűnnek ezek a nevek, még akkor is, ha mindezt a fikció szerint elvileg egy gyerek írta is. Ennek viszont az mond némiképp ellent, hogy a korai és a későbbi évek írásmódja nem különbözik egymástól annyira, mint egy gyereké és egy felnőtté. Nehéz elhinni, hogy egy 11 éves gyerek ilyen mondatot írjon le: „azt hiszem, embernek lenni nagy betegség. És gyógyíthatatlan.” Néhol pedig döccennek egyet a Rejtő-regényekből közvetlenül vett idézetek is, melyek más szövegkörnyezetben modorosnak tűnnek, de közben pedig mégis mosolyog rajta az olvasó, mert Rejtő, és mert jó. De mire az ember eljut odáig, hogy ezeket végiggondolja, már régen beszippantotta a könyv, mely valahogy az egyenetlenségei, döccenése ellenére is „viszi” az olvasót. Aki hamar megbocsátja azokat a szöveghelyeket, melyeknél felszisszent, hiszen a (kaland)regény maga páratlanul izgalmas.

Még hozzá nemcsak Rejtő amúgy is fordultatos élete miatt, hanem a milió miatt is, mely mintegy háttérként feltűnik még a regényben. Ez a milió pedig voltaképpen nem más, mint az egész korabeli budapesti művész- és sportélet, a Fradi edzőtermétől Rákosi Szidi színitanodáján keresztül a kávéházak mélyéig. Minden író, színész, zenész és sportoló felbukkan valahol, aki a korban fontos volt, a főhős pedig szinte mindegyikkel jó barátságban volt. Ez pedig arra utal, hogy Matuscsák Csaba nemcsak az összes, Rejtő életével kapcsolatos dokumentumot tanulmányozta át alaposan, hanem alapos kor-, irodalom-, sport-, politika- és tudománytörténeti kutatásokat is végzett. Tud azokról a bűntényekről, melyek Budapest lakosait sokkolták, így például arról a brutális gyilkosságról, amit egy házaspár hajtott végre Csepelen: megöltek, megnyúztak és feldaraboltak egy hentesmestert. Tud az összes jelentős korabeli sporteredményről, s még arról is, hogy Krúdy Gyula „Magyarország legnagyobb emberének” nevezte az agyaggalamblovész Halasy Gyulát.

Arról nem is beszélve, milyen elképesztően színes és magával ragadó leírását kapja az olvasó a pesti kabarék, színházak és kávéházak világának. Ezekben az intézményekben mindenki megfordult; a két világháború közötti

Budapest minden legendás alakja. Például a korszak nagy színésze, Salamon Béla, akinek Kabos Gyula volt a padtársa a Wesselényi utcai polgáriban, és aki Rejtő állandó kártyapartnerre volt Rott Sándorral együtt. De néha Nóti Károly-lyal és József Attilával is römizett az akkor már befutott kabarészerző, s róluk is olvashatunk pár anekdotát. Mint ahogyan Karinthy és Böhm 73 Aranka kapcsolatáról, Heltai Jenőről, Arábiai Lőrincről, és hosszan folytathatnánk a sort. A könyv egyik legnagyobb erénye, s egyben vonzereje is az anekdoták bősége, melyek folyamatosan ébren tartják az olvasó figyelmét. S azt se felejtjük el, hogy bármilyen szórakoztatóak, könnyedek ezek a kis történetek, igen komoly kutatómunkát igényeltek a szerzőtől.

Nem különben azok a részletek, melyek Rejtő külföldi utazásait írják le. Azt ugyan eddig is tudtuk, hogy a bohém író bekalandozta egész Európát, méghozzá meglehetősen siralmas életkörülmények között, de a szerző érzékletesen és a korabeli helyszíneket, kulturális és politikai körülményeket is felvillantva mutatja be Rejtő vándorútjait. Bebolyongjuk vele például a korabeli Berlin előkelő és nyomorúságos utcáit, amelyeken az író munka után loholt. Soha nem volt stabil állása, hol lócsutakolásból élt, hol statiszta volt, de legtöbbször éhesen futott valami munka után. Németország után Svájcba utazott, ahol egy ideig házaló volt, méghozzá igen furfangos és taktikus módon próbálta rászózni a kézimunkákat a háziasszonyokra. Egészen addig, amíg a rendőrség be nem gyűjtötte, és börtönbe nem zárták. Ám hősünk itt sem veszíti el teljesen életkedvét: „bölcsebb lettem néhány egyszerű gondolattal és több ősz hajszállal”.

Svájc után gyorsan váltakoznak a naplóbejegyzések helyszínei: Hamburg, Prága, Bécs, majd a közép-európai városok után következik Párizs, a múlt század elejének művészeti központja, ahová a kor magyar írói úgy zarándokoltak, mint valami szentélyhez. Rejtő itt is találkozott koldusszegény berlini barátaival, és a helyzetük is hasonló volt, mint a német fővárosban: nyomorúságos albérletek, éhezés, munka után talpalás. Ahogyan egy barátja mondja: „Párizs tulajdonképpen a Doberdó nekünk, akik itt küzdünk, magunkra hagyatva, a kultúra tűzvonalaiban. Mindegy, hogy hányféle a célunk, honnan jövünk, merre megyünk: itt bajtársak vagyunk a küzdelemben mind, nagy ambíciókkal, nagy szegénységben, megértetlenül... Na, inkább igyál!” Párizs után Lyonban próbál szerencsét hősünk, ahol átmenetileg egy tevét kellett gondoznia a cirkuszban, míg az fel nem fordult. Innen pedig Marseille-be vetődik, ami azért is nagyon fontos helyszín a rejtői *œuvre* szempontjából, mert ott van a légió központja. S innen, Franciaország déli partjától hajózik át egy kis kirándulásra a regény hőse Afrikába, Oránba.

Azt meg kell jegyeznünk, hogy nincs olyan szeglete a világnak, ahol Rejtő ne találkozna néhány régi, kedves pesti baráttal, akikkel már kiskölyök

koruk óta ismerik egymást. Érdemes idézni például az oráni jelenetet: „Ebben a lélektani pillanatban odalép hozzám egy zöld turbános marabu, afféle doktor, szent ember és varázsló egy személyben, aki trachomásokat gyógyít, orvosságokat árul, és nem hiányzik a kosarából az eleven cégér sem, egy
74 kigyó. Nézem a fickót, hallgatom a halandzsáját, aztán – bár magam sem vagyok teljességgel bizonyos a megállapításomban – rászólok:
– Szűcs úr, maga úgy néz ki, mint egy igazi beduin – a Folies Bergère revüjében!

– Adj’ isten, szerkesztő úr! Mit keres maga egy olyan városban, ahol nincsenek lokálok, és nem szól a dzsessz? – válaszol alig meglepetten a Nagymező utcai Pèle-Mèle mulató hajdanvolt fizetőpincére.”

A sok-sok külföldi hányattatás után aztán Rejtő hazatér Budapestre, és végre sikerül régi álma: befut, sikeres ember lesz. Ez azonban emberfeletti teljesítményt igényel, egymás után ontja magából a kabaréjeleneteket, színdarabokat, regényeket, fordításokat – több életnyi munkát végez el. Egyszerűen hihetetlen, hogyan tud egy ember ilyen rövid idő alatt ennyit írni; hiszen ez több életre való munka. Mindemellett hősünk élénk kávéházi életet is élt, rengeteget kártyázott, olykor ivott is, és rengeteg zűrös nőügye is volt.

Míg fiatalkorában inkább őt hagyták el a nők egy jobb partinak ígérkező vőlegény miatt, felnőttként már ő hagyta abba kapcsolatait, amikor az aktuális partner többet várt, mint amit ő adni tudott: gyereket. Többször visszatérő motívum a regényben az, hogy Jenő lelkifurdalást érez, hogy miatta halt meg a húga, mert elkapta az ő betegségét, amiből az idősebb gyerek kigyógyult, a kisebb azonban nem élte túl. Szülei életük végéig gyászolták az elveszített kislányt, a regénybeli Jenő pedig többször is megírja naplójában, hogy azért nem akar gyereket, mert fél, hogy megismétlődhet ez a történet.

Az olvasó természetesen mindvégig tudatában van annak, hogy fikciót olvas, melynek rengeteg életrajzi adat és kortörténeti adalék a váza. Ahogy a könyv hátsó borítóján lévő szövegben is olvashatjuk, a szerző Rejtő regényeiből is emelt át olyan mozzanatokat, melyek valószínűsíthetően önéletrajzi ihletésűek, hiszen egyrészt a gondos kutatómunka ellenére is maradtak fehér foltok az író életében, másrészt pedig ő maga sem ódzkodott attól, hogy mítoszokat, legendákat gyártson és terjesszen magáról. Mindenesetre meglehetősen gyanús az a már említett mozzanat is, hogy Rejtő bárhová vettődjön is a világban, mindenhol összefut egy gyerek- vagy fiatalkori jó baráttal – ezeknél és a hasonló szöveghelyeknél a regények vélhetően nem csak nyersanyagot, hanem mintát is szolgáltatottak.

Továbbá minden, Rejtő érzelmi életével, a saját korára való reflexióival kapcsolatos naplóbejegyzés is fikció, még akkor is, ha feltételezhetjük, hogy az író is hasonlóképpen gondolkodott. Például az 1919. november 17-i: „Horthy admirális pedig darutollas és Bocskai-sapkás hadserege élén úgy

vonult be Budapestre, mintha legalábbis ő győzte volna le a kommunistákat, nem az antant. [...] Az egész jelenet olyan volt, mint valami elfuserált operettben: a bonviván fehér lovon belovagol, mire az egész ország a karjaiba omlik. Csakhogy a bonviván öreg és csúnya, a menyasszony pedig blond. Szerintem nem lesz jó vége ennek a frigynek...” (Kétségtelen, 75 maga a jelenet is olyan, mintha egy Rejtő-regényben játszódott volna.) Vagy ott van az 1937. május 12-én, Rómában kelt bejegyzés: „Otthonról elég ijesztő híreket kaptunk. Darányi miniszterelnök szegedi beszédében kijelentette, hogy a »zsidókérdést« meg kell oldani. És ugye sejtethetjük, hogy az a »megoldás« túl sok jót nem hozhat nekünk...” És nem is hozott. S ezt akár Rejtő is írhatta volna (ha nem éppen ő írta): „Ha valakinek eddig kétségei lettek volna, hogy ez már világháború, akkor most már nem lehet: egy hete a japánok megtámadták az Egyesült Államok csendes-óceáni hadiflottáját Pearl Harbornál, amire Amerika hadat üzent Japánnak, amire válaszul Németország és Olaszország hadat üzent az Egyesült Államoknak. Kontra, rekontra, szubkontra! És mi a Fedák Sári? Ma Magyarország is hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak! Ha a németektől és a japánoktól nem is, de tőlünk aztán kegyetlenül megijedhettek odaát.”

A legutolsó naplóbejegyzés pedig már nem az időközben flekk-tífuszban meghalt Rejtőtől származik, hanem attól a bajtársától, akivel együtt hurcolták el munkaszolgálatba. Ő számol be az író utolsó napjairól, és a fináléban valahogyan már nem hatnak olyan erőtetettnek a regényekből származó idézetek, sokkal inkább szívszorítóak. Mint például a haldokló író lázálma: „Hallod? A szél olyan, mintha dob peregne. Jön Láthatatlan Légió! Elviszi a rossz gyerekeket...” Hiszen a fikció szerint Rejtő még a halálos ágyán sem tudott szabadulni a lelkifurdalástól a kishúga halála miatt, és az ő fényképével a kezében halt meg.

Minden fentebb jelzett fenntartásom ellenére is jó regénynek, remek olvasmánynak tartom Matuscsák Csaba könyvét, és minden elismerés megilleti a szerzőt érte. Egyrészt azért, mert dacára annak, hogy mind műfajilag, mind stilisztikailag nagy kihívás és problémáktól nem éppen mentes a kitűzött feladat, azt mégis megoldotta, még hozzá magas színvonalon, másrészt pedig a befektetett kutatómunka miatt. Fontos, hogy ez a könyv megszületett, és fontos, hogy a magyar, Rejtő regényein felnőtt olvasó tisztában legyen az író élettörténetével, valamint a korabeli viszonyokkal is. Ha valaha tudományos igényű, irodalomtörténeti monográfia is születne Rejtőről, ez a regény méltó riválisa lenne. (*Noran Libro, Bp. 2016*)

¹ Veres András: *A ponyva klasszikusa*. In: Szegedy-Maszácz Mihály és Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története III*. Budapest, Gondolat, 2007.

² A másikja pedig a Thuróczy Gergely által szerkesztett, *Az ellopott tragédia* címet viselő Rejtő Jenő-életrajzi emlékkötet (Budapest, PIM – Infopoly Alapítvány, 2015.)